

Csatári Bálint

Jövőkép vázlatok a Duna–Tisza közéről

Érdekes feladatra kért a *Forrás* szerkesztősége. Arra, hogy kíséreljek meg geográfusként, területi kutatóként jövőkép-vázlatot írni a folyóirat „forrásvidékéről”, a Duna–Tisza közéről. A feladat először igen könnyűnek, egyszerűnek tűnt. Az elmúlt két évtized alatt számos alföldi, megyei, kistérségi, sőt városi szintű – a jövő fejlesztését is megalapozni szándékoló – kutatást végeztünk. Szinte az egyedi tanyáig lehatolva próbáltunk számos adatot, információt összegyűjteni, folyamatokat elemezni, jövőképeket vázolni. Magamban először azt gondoltam, hogy nem lesz nehéz ezeket újra „összerakni” a *Forrás* számára. De a helyzet korántsem ilyen egyszerű. Ha sorra veszem azokat az egyébként tudományos tekintetben ma is vállalható – sőt némelyik sikeresebbet tekintve akár még ma is érdekes és a jövő kutatói számára fontos kordokumentumként is szolgáló – tanulmányokat, akkor azt kellett megállapítanom, hogy ezekből „összerakosgatva” bizony nem lehet a megkívánt írást elkészíteni.

Mégpedig azért nem, mert a bennük foglalt egyébként akár ma is megalapozottnak tűnő, mintegy egy évtizede megalkotott jövőképek többsége nem, vagy csak nagyon mérsékelten valósult meg. Sőt térségünk, a Duna–Tisza köze és hazánk a rohamosan globalizálódó politikai és gazdasági világban – azon túl, hogy relatív elmaradottságunk a fejlett Európához képest folyamatosan növekszik – ma már egyáltalán nem rendelkezik „használható”, koherensen felépített, több lehetséges változatot tartalmazó, s legfőképpen a helyi társadalom számára is hasznos(ítható) jövőképpel.

Nagy bajnak tartom ezt, s ezért ebben az írásban inkább éppen erről ígérhetek egyfajta gondolati tapogatózást. Mindenféle, ezzel a jövőképalkotással kapcsolatos szerény tudásomat összeszedve próbálom megírni azt, ami pillanatnyilag nincs.

„A múlt hantja, a jövő torlasza”

Először Buda Ferenc valóban emblematiszussal jutott eszembe. Sokan vallják, írják, hogy hazánk (legalább) Trianon óta nem számolt el őszintén és igazán a múltjával, s ennek következtében nem volt képes levonni a szükséges társadalmi tanulságokat a múlt hibáiból. Sőt! S miután kétségtelen tény, hogy az ún. rendszerváltozásnak sokkal több vesztese volt, mint nyertese, a megegyezés eddig mindig késett. Két évtized múltán sem tárjuk fel azokat a hibáinkat,

amelyek csak mirajtunk mint nemzeti vagy helyi közösségeken múltak. Mert vannak sajnos szép számmal meg nem cselekedett dolgok. Azokat is lehetne elemezni, amelyek elmulasztásáért kizárólag mi magyarok, alföldiek, kecskemétiak vagyunk a felelősek.

A múltból az egyik – régiókra talán tipikusan jellemző – torlasz a „bezzeg Bács-Kiskun megye” mítosza. Az államszocializmus időszakának itteni, sokak által „felvilágosult abszolutizmusnak” is nevezett 1970-es, 80-as éveiben ez a térség kétségtelenül rendelkezett a „bezzeg itt más, mint másutt a magyar vidéken” számos elemével. A „legvidámabb barakk” igazi „gulyás-szocialista” térségeként éltük akkor a mindennapjainkat. S nem csak a *Forrás* azon időszakban gyakran „elhíresült” számainak írásai, tényfeltáró szociográfiai próbáltak a kétségtelenül gyengülő diktatúra hajójának eresztékeibe behatolni. Egészen más volt a Kiskunságban a termelészövetkezeti rendszer helyett alkalmazott szakszövetkezeti forma viszonya a paraszti leleményhez (csettegők), vagy az évszázados egyéni gazdálkodói szorgalmon és agrikultúrán alapuló tanyákhoz. S az előre is tekintő területi vezetés a teljes életet próbálta a maga módján és módszereivel persze modernizálni. Például mecénásként is működve. Ipart és kulturális-tudományos szolgáltatásokat telepített ide, a Duna–Tisza közére. Volt olyan év az 1980-as évek elején, hogy az egész ország összes ún. tanácsi ipartelepítési forrásának fele ide érkezett. A mezőgazdasági nagyüzemek igen sokoldalú tevékenységeket végző melléküzemágai – visszatekintve – éppen úgy rész munkaidős formákat öltöttek egyébként, mint ahogy a maradék japán földműves gazdák is mindenféle technikai eszközöket szerelnek össze parasztizálásuknak a gépesítés miatt felszabadult idejében. Azért, hogy ne hagyják el a mezőgazdasági tekintetben fontos vidéket, s hogy az időnyomunka alatt legyen elég kézimunka-erő is.

A „bezzeg” megyében kicsit „egyszerűbben” is lehetett bort készíteni. A nagy Szovjetunió piaca szinte korlátlan szesz- és élelemfelvevő volt, ami bizony hozzájárult a szürke- és nemritkán a feketegazdaság ma is „torlaszként” jelentkező kialakulásához. Különben is, a „bezzeg megyében” sok minden más is másképpen volt. Az aranyháromszögben (Soltvadkert, Kecel, Kiskőrös) volt a legmagasabb az új építésű, négy-nél többszobás lakások, családi házak vagy az új nyugati gépkocsik aránya, ugyanakkor a legalacsonyabb volt az egy főre eső hivatalosan mért személyi jövedelemadó. Az okát mindenki tudta. Volt, amire nem kellett annyira odafigyelni. Akárcsak azt is sokan tudták, hogy az új magyar liberális pártot alapító rendszerellenzékinek számító szociológusok már csak ebben a megyében tarthattak nyilvános előadásokat, falukutató táborokat. S itt alakult meg a Magyar Demokrata Fórum: a XX. századi magyar politikai újjászületés vidéki, s mondhatni azóta szinte kultikussá vált helyén, Lakiteleken.

A „bezzeg Bács-Kiskun megye” mítosza azonban a rendszerváltozás után hamarosan szertefoszlott. Lehet, hogy torlasszá vált? E bizonyosan létező és talán a fentebb sorolt negatív felhangjai ellenére is legalább annyi lokális társadalmi erőt és progressziót is hordozó „bezzegség” politikai vezető képviselői gyorsan eltűntek. Azok az energiák, amelyek benne rejlettek, részben a piacgazdasági formák révén éltek tovább. Hol így – jórészt gazdagodást hozva –, hol úgy – erőteljes elszegényedést, apátiát, bűnözést kiváltva.

A múlt torlaszai tehát – aligha vitatható – ma is itt vannak velünk. S nemcsak az ügynökmúlt erkölcsi tisztátalanságai, hanem a két évtizede elszabadult sokak által irigyelt gazdagodás tisztátalanságai is. (Csak az első milliót ne kérdezd, utána már úgyis minden legálissá tehető.) A közjó, a közvagyon, a közbirtokok, a közoktatás, a közkultúra, a helyi közösségek nagy-nagy jövőkérdései mint régi-új torlaszok szintén itt vannak. Amelyekre egy igen változatosan és gyorsan alakuló világ egyik (itteni) szegletében kellene jó válaszokat adni. Ehhez azonban szerintem el kellene bontani a régi és az új torlaszokat.

A jövőkép hiányának főbb okai

Húsz éve mint az egyik MTA intézeti kutatónak, lehetőségem volt egy-egyhetes szakmai tanulmány- és előadói útra meghívni a világ azóta is egyik leghíresebb angol faluföldrajzosát, a *Rural Studies*¹ folyóirat alapító főszerkesztőjét, Paul John Cloke-ot. Útjáról kérésünkre rövid, de igen érdekes beszámolót készített.² Az akkori átalakulásunkról a következőket írja: *„Anélkül, hogy kibébiteném azokat az előnyöket és azt a szabadságot, amely az elmúlt évtizedek Kelet-Európájára jellemző merev, hatalmaskodó, centralista politika szétrombolása nyomán keletkezhet, az a benyomásom, hogy Magyarország sorsának eme történelmi fordulópontján potenciális veszélyt jelentene a szabadpiaci gazdaság modelljének kritika nélküli, általános átvétele. Magyarországon a falusi térségek helyi társadalmi sokkal jobban függnék az agrárszférától, mint Britanniában.”*³

Majd a vidék fejlesztését megalapozó kutatásokat illetően, de az alakuló új önkormányzatok tervezéséhez is kapcsolhatóan a következőképpen folytatja: *„A helyi önkormányzatok számára nélkülözhetetlen egy jól képzett szakemberekből álló tervezőgárda. Feladatuk olyan elfogulatlan módszerek kidolgozása lenne, amely egyszerre segítené a térségi és a társadalmi esélyegyenlőséget. A tervezőknek demokratikusan felelősségre vonhatóknak kellene lenniük, de hatáskörük révén felül kell, hogy tudjanak emelkedni a helyi politikai küzdelmeken az átfogóbb feladatok végrehajtása érdekében. A tervezés szükségessége mellett elengedhetetlen, hogy a helyi önkormányzat a környezetében zajló változásokról részletes, hitelesen megkutatott információkkal rendelkezzen. Az elméleti kutatóknak nem csupán az alapfeltételeket kell megkapniuk a rurális térségek átalakulásával kapcsolatos változások magyarázatához, megbízást kell, hogy kapjanak az ezzel összefüggő szociális, gazdasági és kulturális problémák új megoldási lehetőségeinek és az azt kivitelezni képes mechanizmusoknak a kidolgozására is. Más szóval: a rurális térségek kutatása egyszerre kell, hogy előremutató és leíró jellegű, a jövőt és a múltat egyaránt vizsgáló legyen, a kitűzött céljaiért elkötelezetten küzdjön, de az érintettek érdekeit tekintve technikailag maradjon elfogulatlan.”*

Majd végül így folytatja: *„A kisebbség, a virágzó vállalkozások haszonélvezői meggazdagszanak. De hogyan biztosítható, hogy a rurális térségek lakóinak nagy többsége ne*

1 Az angolszász tudományosságban két évtizede elfogadott már a vidék-tudományok sajátos tudáskészlete.

2 Paul J. Cloke 1990: *Társadalom és vidékiség*, Valóság, XXXIII. évf. 6. szám, pp. 79–83.

3 Uo. 81. oldal.

csak alkotórésze legyen az új rendszernek, hanem képes legyen a szabad piacra való áttérés feltételeiből következő kizsákmányolásnak is elejét venni? Ezek olyan kulcskérdések, amelyek az egy hétig ott tartózkodó, futó látogató is feltehet, de amelyekre csak a magyarok válaszolhatnak.”⁴

Azt hiszem, húsz év után bátran le kell írnom: kollégáimmal, egyre silányabb szakmai körülmények között is maximálisan igyekeztünk eleget tenni a fenti hosszabb idézetben felmerülő – jövő- és jövőkép-alapozó – kutatói tervezői küldetésnek. De nem voltak igazán partnereink – a szűkebb szakmán kívül – sem abban, hogy a P. Cloke által húsz éve – futó látogatóként – feltett kérdéseket mi is feltegyük. Egymásnak, a helyi és az országos politikai vezetőinknek, az érdeklődő közvéleménynek. S ebből következően a válasz is olyan, amilyen a mai vidékünk itt, a Duna–Tisza táján. Azaz szervesen alkotórész a mai magyar gazdasági társadalmi térben, egy szellemiségében és jövőképében jórészt széteső, enyhén depressziós országban.

Mert furcsa és ostoba fintora e vonatkozásban a mi közgondolkodásunknak: a tervgazdasággal együtt lényegében a tervezést is megszüntettük. Illetve nem született meg helyette egy olyan modern – sokféle jövőképet integráló – közösségi tervezés, amelyik nem csak az Európai Uniótól remélt források lehívását célzó kiemelt „fejlesztéseket” készíti elő. Olyan alternatívákat is végiggondoló, települési közösségek, gazdálkodók, vállalkozók, civilek – terveit összehangoló saját térségi terveket kellene készíteni, amelyekbe szervesen volnának beilleszthetők az unió által segítségül küldött külön források.

A „települések közötti térségeknek” (pl. a Homokhátságnak), illetve az ilyen területekre irányuló kifejezetten táji beavatkozásoknak nincs valódi tervezési és fejlesztési gazdájuk. A kistérségek sok feladatra talán kicsik, a megye efféle feladatait korlátozták, a régió meg túl nagy. A falvak és a városok – bár nagyon szétaprózott a magyar önkormányzati rendszer, s folyamatosan természetlen huzavonában és vitában áll a feladatkörök és a pénzügyi források tekintetében az állammal (a központi hatalommal) – még csak terveznek is valahogy. De a szociális piacgazdaság (jóléti, vagy ahogy humorosan mondják jólléti) állama nyilván csak valaminő térségi szinten tud(hat)na ésszerűen és hatékonyan ellátásokat nyújtani, fejlesztéseket összehangolni. A mai helyzet: „a minden szinten, szinte minden” állapot komoly korlátja nemcsak a jól tervezett területi fejlődésnek, de a sok változó tényező miatt persze igen bonyolultan megalkotható jövőképváriások kidolgozásának is.

Az is alapvetően fontos kérdés, hogy egyáltalán ki állítsa elő ezeket a jövőképeket? Az itt élő perspektivikusan gondolkodó és látó egyének, a családok, a helyi vállalkozók? S hogyan lesz abból közös vagy közösségi, akár települési, térségi, sőt nemzeti szintű jövőkép? Még települési szinten sem könnyű feladat jól megfogalmazni azt, ha nincs módja a falu vagy a kisváros jövőtervének szervesen és térben illeszkednie a területi (megyei, regionális) jövőképekhez. Vannak természetesen efféle próbálkozások, de általában nem alulról építkeznek, s az elképzelések nem adódnak össze. Sajnos a „múlt hantja” lehet az is, hogy az előző állam szocialista

4 Paul J. Cloke 1990: *Társadalom és vidékiség*. Valóság, XXXIII. évf., 6. szám, p. 81.

rendszere az embereket szinte leszoktatta arról, hogy előrelátóan tervezhessenek. Frivol ellenpéldaként talán a falvaink általános gazdasági élénkülése nyomán az 1980-as években felvirágzó kriptá- és sírhelyépítési lázat említhetném.

A jövőt építő gondolkodás következő – s nem kevésbé súlyos – problémájaként a tájhoz, a környezethez, a településhez való kötődések fellazulását említhetjük. Az egykor híres geográfusprofesszor, Bulla Béla írta: az olyan tájneveinknek, mint Őrség, Sárrét, Bácska vagy Jászság, az emberek tudatában mélyen gyökerező történelmi és földrajzi tartalma van. Vélem, hogy ennek a tartalomnak volt egykoron egyfajta oda, az adott, s nem egy esetben különös, egyedi fejlődést mutató történelmi kistájhoz kapcsolódó jövőképe is. Ahogy sokan írtak régen a magyar területi-települési fejlődés „alföldi útjáról” is. Ez az út a mezőváros és (tanyás) vidéke szerves paraszt-polgári jövőképeinek megvalósulását jelentette. Míg ma az az érzésem és tapasztalatom, hogy gyakran az alapvető földrajzi, topográfiai ismeretekkel is hadilábon áll az átlagember. Az „itt élned, halnod kell” szózatú parancsa ugyan gyakran elhangzik ma is különböző ünnepségeink végén, de hogy ez mit is jelent a jövőnk szempontjából, az már egy másik gondolatsort nyitna meg.

Ha a tereknél maradunk, akkor nyilvánvaló, hogy például a Kiskunság Homokhátságának – később még részletesebben kifejtem – megint egy másféle jövőkép kellene. No meg Kecskemétnek is, ha már jön a Mercedes gépkocsi gyárának nagyberuházása. S akkor még nem is szóltam a teljesen széteső és térben szinte alig összehangolt ágazati tervezés (vízügy, egészségügy) jövővíziói területi adaptációinak megkerülhetetlenül fontos szükségességéről. Nem szóltam arról, hogy a természetvédelem, a mezőgazdaság, az oktatás, a kultúra, vagy akár az információs technológia és a társadalom fejlesztésének a (nemzet-) stratégiai jövőképei hogyan hathatják át a mi térségeink, megyénk, tájaink, városaink és községeink sajátos települési és társadalmi világát. Egyáltalán vannak még emberek, akik erről gondolkodnak? Ismerjük elég alaposan ezt a „mi világunkat” (most 2010-ben), amire mások (pl. a multinacionális nagyberuházók, az európai uniós döntéshozó szervek, a kormányzati szakmai és politikai tényezők, nota bene a különböző pályázatkiíró ügynökségek) jövőképeit alkalmazni kellene? Úgy vélem, hogy nem megkerülhető, fajsúlyos kérdésekről van szó. Ha ezekre nem adunk valamennyire koherens és pontos válaszokat, akkor nem lehet hiteles jövőképet sem alkotni. De hogyan próbálkozhatunk meg válaszolni rájuk?

Néhány elméleti megjegyzés

A modern társadalomnak a térhez való viszonya manapság teljesen átalakul, megváltozik. S ezen állítás alatt nemcsak azt szükséges értenünk, hogy a globális tér világfolyamatai szinte teljesen áthatják mindennapjainkat. Azaz sokkoló hírek jönnek nap mint nap a világ minden zugából. Vagy azt szükséges értenünk, hogy az életlehetőségeinket, sőt életminőségünket is befolyásolják a világ nagy bankjainak, tőzsdéinek gazdasági-pénzügyi tranzakciói. Sőt vannak közöttük a térségünket is súlyosan érintő, sőt átformáló globális hatások is: a klímaváltozások, a szárazodás, a mezőgazdaság, az agrártermelés szerepének és eltartóképességének drasztikus csökkenése.

A folyamatosan változó viszonyok között nyilvánvalóan a tér és a társadalom egymáshoz való viszonya – részben a fentiekből következően – döntően megváltozott, illetve a tér és az idő összefüggései új, koncepcionális megközelítéseket igényelnek. Egy ilyen írás terjedelmi korlátai persze csak utalásokat engednek meg, de úgy vélem, azok megtétele mindenképpen szükséges.

A tér és társadalom viszonyában a jóléti társadalmak új és sikeres tervezési-fejlesztési irányzata volt jó három évtizede az ún. szociálgeográfia, amely a különböző térbeli-társadalmi csoportoknak a mindennapi élettevékenységük harmonikus megéléséhez szükséges alapfunkciók (lakás, munka, közlekedés-kommunikáció, oktatás, kultúra, közösségben élés) alapos feltárásával foglalkozott. Részben ezek igen sokoldalú ismeretében voltak – gondos tervezésre és tudatos fejlesztési programokra építve – feloldhatók a különböző érdekcsoportok, lakóhelyi vagy másféle közösségi szerveződések, esetenként etnikumok térbeli-települési (pl. életvezetési) konfliktusai. Ezek a szociálgeográfiai eredmények segítettek a közös, alulról építkező, széles részvételi demokrácián alapuló ún. partnerségben megfogalmazható – integrált és közös – jövőképek megalkotásában. A dolgok rendje szerint a területi tervezők, kutatók folyamatosan elemezték a fenti társadalmi alapfunkciók térbeli (városokon és falvakon belüli) változásait, s az eredményeket folyamatosan visszacsatolták. Részben a politikusok, a döntéshozók felé, s nem kis részben a konkrét tervek készítői felé, akik beépítették az eredményeket, a konfliktusok feloldását célzó ajánlásokat a konkrét tervekbe, fejlesztési programokba. A visszacsatolás a tér és a társadalom között szinte folyamatos volt.

Nagyon érdekes kérdés tehát, hogy mi hogyan fogalmazzuk ma, a 21. századra szóló modern és sikeres jövőképeket, ha (helyi) társadalmunk még nem ment át az ezen típusú, a térhez és társadalomhoz viszonylag egyszerűen és mondhatni szervesen és egészében véve közérthető módon köthető társadalomfejlődési stáción. Vagyis a tervutasításos államszocializmus után két évtizeddel végre – s mondhatni – újra meg kellene tanítani a társadalmunkat a „tértől várható életminőség”, ill. a „tér által követelt feltételrendszer” különböző ismereteire, sajátosságaira. Az eléggé közismert, hogy a fejlett Nyugaton is évtizedeken át tanították erre – sok esetben a legkülönbözőbb modelleket sikeresen alkalmazó módon – az öntudatos és felelős helyi társadalmat, azok közösségeit. S mint arra Cloke is utalt a fentebbi idézet szerint, szakemberek hada gondolkozott, dolgozott a feladaton, a közös jövőképalkotáson.

Ezekhez képest hozott mást és még újabbat Giddens tér-idő rendszere, amelyben a térbeliség maga interakciók sokaságából áll össze. A méltán világhírű társadalomtudós bevezeti a „jelenlét-elérhetőség⁵” fogalmát. Ez az egymással interakcióba való lépésünk képességét jelenti, ami a tradicionális (vidéki) társadalmakban a maga egyszerű valóságában következett be. A modern mediatisált világban ez már jórészt technikai feltételektől függ, és a települések, térségek, illetve a társadalom sikere a legkülönbözőbb interaktív, pl. kommunikációs háló-

---

5 Benedek József fordításában. Lásd Benedek József: *Tér és regionalizálás*, Dialóg Campus, Pécs, p. 101.

zatok sűrűségétől, azok csomópontjainak térbeli helyétől (pl. városok), mondhatni minőségétől függ. Ez az „új világ” új régiókat alkot.

A térben sokféle centrum-periféria jellegű viszony, számos és nagyon különböző interakció szerveződik, s természetesen megmaradnak a térbeliséget hagyományosan megjelenítő intézmények is, mint adottságok. Ez az új struktúra, s benne a különböző térbeli-társadalmi jelenségek, amelyeket képességi, társasági és hatalmi korlátok befolyásolnak, arra is figyelmeztetnek, hogy a posztmodern világban más módon, más sémák és irányok mentén kell végiggondolni mindazokat a térségi-táji gazdasági, települési és társadalmi jelenségeket, amelyek nap mint nap megesnek velünk.

Végül a harmadik ilyen rövid elméleti jellegű kitételek a földrajztudomány egyik legérdekesebb ágához, a behaviorista (vagy egyszerű fordításban a viselkedés-földrajzi) szakágához kapcsolódik. Mert a modern földrajz már régen nem csak arra igyekszik választ adni, hogy hol van Kecskemét és miért éppen itt? Hanem arra is, hogy milyen az itt élők azonosságtudata, helyismerete? S van-e a közösség ottélésének valamiféle jelentéstartalma, amely akár az értelmén túlmenően érzelmi viszonyokkal is meghatározott. Ahogy a modern geográfia művelői mondják, az ember nemcsak az adott környezetében és a házában él, hanem egy – az adott hely szelleme által meghatározott – szimbolikus világban is, amely éppúgy cselekvésre készíthető, mint a fizikai szükségletek vagy kényszerek. Azt hiszem ez roppant izgalmas tudományos és kulturális kérdés napjainkban. Hogy hogyan teremtsünk új szimbólumokat? Talán új lokális identitást, ami érzelmileg sokak számára befogadható, sőt konkrét – városi, kiskunsági és alföldi cselekvési programokban ölt testet. Tisztában kell lennünk vele, hogy a modern társadalmak progresszivitása és erőszakossága egyébként jórészt éppen a helyi kultúra, a lokális identitás ellen hat. De meggyőződéssel merem kijelenteni: a mai világban szinte egyetlen esélyünk, hogy a kultúránkra, hagyományainkra alapozva megkíséreljük a lehetetlent. És mindhárom fentebbi irányzat okos adaptációjával kellene új (és optimista) jövőképeket rajzolnunk.

Duna–Tisza közti jövőkép vázlatok

Divatos dolog ezekről a jövőképelemekről először különböző ún. forgatókönyv-variációkat írni. Azaz egy meghatározott fejlesztési irányhoz, problémához kapcsolódva, szigorúan egymásra épülően feltehető kérdések sokaságára keresni a megfelelő válaszokat.

Általában akár azzal is kezdhethjük e kérdések sorát: milyen markáns területi folyamatokat, fejlesztési problémákat ismerhetünk és határozhatunk meg 2010-ben itt, a mi vidékünkön? Mi lesz ezekkel, illetve ezek területi hatásaival, ha nem teszünk semmit? S azt is nagyon fontos ismernünk: mi következhet abból, ha aktívan beavatkozunk, illetve ha ezt nem tesszük? S természetesen azt is szükséges végiggondolni, hogy hogyan hat(hat)nak egymásra a különböző tervezett beavatkozások? Hogyan lehetnek harmóniában a környezeti, gazdasági és társadalmi folyamatok egymással a különböző térbeli beruházások, fejlesztések hatására? Vagy éppen azok elmaradása esetén mi történhet velünk s a tájjal (aminek persze mi emberek, a helyi társadalom közösségei is részei vagyunk)?

Egyik általam fontosnak tartott ilyen gondolati jövőképváriáns megválaszolható kérdései a Duna–Tisza közére szóló jövőképpalkotás során a következők lehetnek: (1) ha a globális klímaváltozások ezen a módon folytatódnak, akkor, (2) ha az ennek következtében fellépő problémákat, kedvezőtlen hatásokat az öntözéses, kertkultúras mezőgazdasággal akarjuk ellensúlyozni, annak (3) mekkora lenne a vízigénye és a vízszolgáltatás költsége? Ezek a (4) közgazdasági alapok és számítások hogyan és (5) mekkora területen hatnának a most folyamatosan visszaszoruló, pusztuló (6) tanyás gazdálkodás megújulására? S az pedig, hogy (7) korszerű farmtanyarendszerünk legyen éppen mekkora (8) mezőgazdasági útépitéseket és egyéb (9) infrastrukturális beruházásokat igényelne? Már csak azért is, hogy ugyanolyan (10) életminőségi helyzetbe hozzuk farmerjeinket, mint a nyugati országok termelői vannak? Arról nem is beszélve, hogy (11) milyen típusú szakemberekre, (12) termeltető és értékesítő szervezetekre, sőt (13) új élelmiszerfeldolgozó-ipari kapacitásokra lenne szükség ahhoz, hogy ez az ágazat – mondhatni – visszanyerje egykori fényét és sikeresen növelje térségünknek, (14) a Duna–Tisza közének az eltartóképességét, hozzájárulva annak a (15) fenntartható fejlődéséhez is.

Vannak felméréseink, amelyek azt mutatják: a mai tanyák bő harmada szeretne megújulni. A Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara kiváló homokhátsági programkísérletei is igazolják, lehet sikeres e téren a táj. S akkor még nem is beszéltem a (16) helyi (kis) piacoknak a rehabilitációját támogató új európai vidékfejlesztési módszerek adaptációs lehetőségeiről és (talán) a (17) hungaricumokban rejlő különleges minőségű élelmiszer-termelés lehetőségeiről.

De nyilván másfelé ágazik a feltehető kérdéssor (és a jövőképváriációk sora), ha nem az öntözéses (a vízhiányt pótló) megoldás irányában gondolkodunk tovább. Akkor azon kell elgondolkodnunk, hogy hogyan és milyen ütemben csökken tovább a táj már ma is jellemzően kimutatható vidéki népességeltartó képessége? Milyen (1) természeti értékeink mennek-mehetnek veszendőbe? Milyen lesz az ember által elhagyott kiskunsági táj? Újrapszutasodik? Vagy valamilyen (2) extenzív erdészeti és legeltető állattartó kultúra tart el majd százazrekkel kevesebb embert itt?

Újabb, immár harmadik igen aktuális kérdéssor írható le – hasonló módon – jövőképet előkészítő gondolatsorként s kérdések egymásutánjával a Daimler-Benz Mercedes autógyártó cég beruházásával kapcsolatosan. Vajon ennek a multinacionális világcégnek a megjelenése hogyan változtatja meg (1) Kecskemét és környéke arculatát? Csak az itt lévő, illetve ide járó (részben szabad) munkaerőre építő nagy gyárüzem egyfajta „sziget” lesz? Vagy a beruházás (1) fellendíti a műszaki felsőoktatást és a kutatást, s (2) a modern termelési, tervezési, kutatási terekbe, hálózatokba, klaszterekbe kapcsolódva új helyre kerülünk a térképen? Vajon a (3) magas műszaki színvonalú, innovatív kis- és közepes vállalkozások sokaságából lesz-e sikeres Mercedes- (4) beszállító a tájon? Felpeszül-e a város (5) kulturális és szellemi élete? Megújul-e a (6) város közlekedése, (7) építészeti arculata, főutcája? Vajon a város egész (8) vidéki térségére kiható megújulás követi-e a beruházást, ami nyilván felértékeli a ma is (9) kiemelkedő jelentőségű természeti kincseinket, a hagyományos élelemtermelés tradícióit, (10) a rekreáció és a zöld (tanyai, lovas, agro-) turizmus legújabb formái nyernek teret?

Remélem, hogy e néhány egyszerű példa és kérdéssor is kellően illusztrálja: a térségi jövőképek akár így, egyszerűen, az egymás után következő, s persze logikusan összeépülő kérdések sokaságára adott válaszokból állíthatók össze. Hogy e feladat mégsem egyszerű, az ezért van, mert igazából mindenkinek, minden a jövőért valaminő szinten felelősséget viselő állampolgárnak kellene hasonló kérdéseket feltennie. A maga, a családja, a vállalkozása, a szűkebb közössége ügyeiben, s persze azokra a kérdésekre is kereshetné a válaszokat bárki a maga szempontjából, amelyeket fentebb – a tágabb térségünkre vonatkozóan – jövőkép-alkotási kísérletként vázoltam.

Azt hiszem, hogy alapkérdés lehet az is, sőt talán egyféle kiinduló alapként kell vele számolni, hogy az állandó növekedést és a mértéktelen fogyasztást – egyre nyilvánvalóbb – fel kell váltania a szükségletek kielégítését szolgáló erős helyi gyökerekkel is rendelkező gazdaságnak. Hogy a technikai-műszaki alapok mellett legalább olyan fontosak lesznek a humán, az emberi, a kulturális alapok. Hogy az eddig mifelénk szinte kizárólagosan felülről vezérelt rendszereket az alulról építkező, a szubszidiaritást, a helyi közösség önrendelkezését kiinduló alapnak tekintő modelleknek kell végre felváltania. S az is szinte bizonyos, hogy a ráció mellett ismét fontos lesz az emóció is, az abból táplálkozó plusz lelki-emberi energiák bevonása a tervezési és a jövőképképző folyamatokba. Nem lehet sem az egyik, sem a másik kizárólagosságával célba érni. A politikai propagandánk bizony gyakran veszi célba az emóciót, míg a reálgazdaság (s a fizetési boríték) a rációkat helyezi előtérbe. Azt is mondják egyesek, hogy a masculin, a kizárólag a versenyt és versenyképességet szajkózó, azaz férfias „fejlesztési gondolatmenetek” mellett legalább olyan fontos lesz a dolgok feminim jellege, nőiessége⁶.

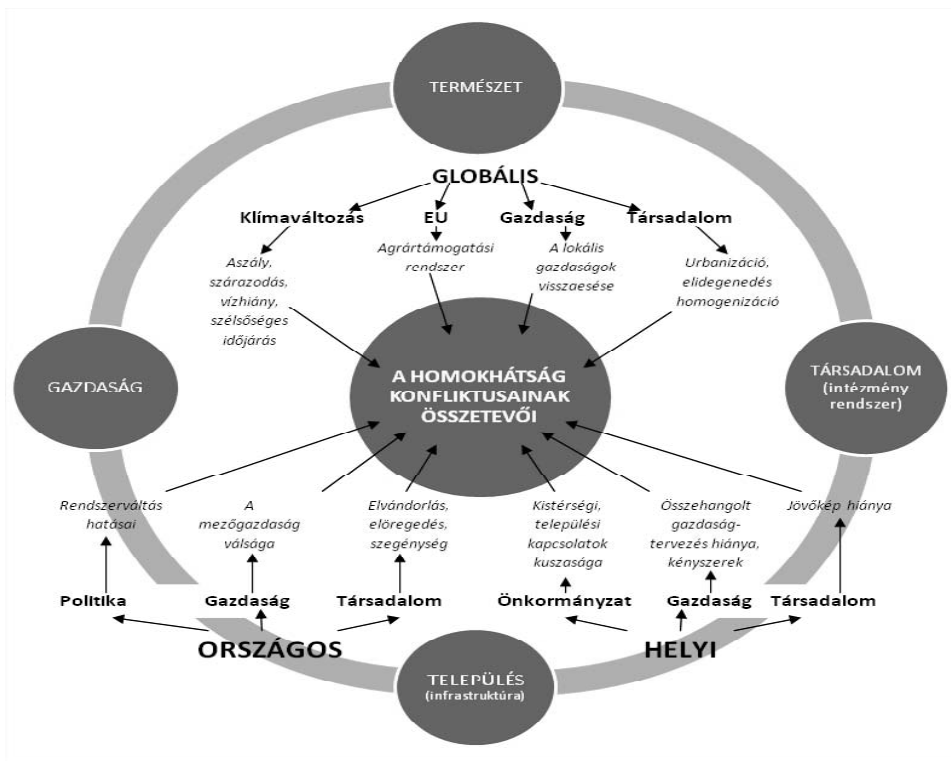
Túl sok tehát azoknak a valóban is létező komponenseknek, bizonytalansági tényezőknek, fejlesztési lehetőségeknek és korlátoknak a száma, amelyek alapján nagy valószínűségi pontossággal jövőképeket lehet fogalmazni. Ennek ellenére azt hiszem, nélkülük nagyon sikertelen lesz a jövőnk itt is, s országos szinten is. Szörnyűséges belegondolnom, hogy mennyi kudarc ért már engem mint kutatót efféle ügyekben. De hát addig kell hányni a borsót a falra, amíg van.

Variációk a jövőkép témára

Tekintettel a dolgok fentebbi – remélem e vázlat formájában is bizonyított – szerteágazó mivoltára, a dolgozat végén megkísérlek különböző variációkat adni segítségül a fantáziadús olvasónak ahhoz, hogy saját maga is területi jövőképeket állíthasson össze. A következő ábra⁷ azt mutatja, hogy a Duna–Tisza köze közeli és távoli jövőjének megoldandó problémái, konfliktusai térben legalább három „hatásirányból” fogalmazhatók meg markánsan.

6 G. Fekete Éva közlései, Csatári B. – G. Fekete É. – Farkas J. – Osgyáni G. – Baksa S. 2007. *A környezet és a kultúra szerepe a vidéki változásokban*. In: Banczerowski J.-né – Koncz I. – Baranyainé Sz. P. – Szentpéteri J. – Szemenyei I. (szerk). *Stratégiai kutatások 2006–2007: Kutatási jelentések a Miniszterelnöki Hivatal és a Magyar Tudományos Akadémia közötti megállapodás keretében végzett stratégiai kutatások főbb eredményeiről*. Budapest MTA, 2007; pp. 303–327.

7 Farkas Jenő ábrája.

S mint látható, mindegyik befolyással van az ábrán látható „külső kör” szerint megadható, mindennapjaink részét képező ún. térbeli alaptényezőkre is. Területi kutatóként meggyőződéssel valljuk, hogy legalább a legfontosabb jövénytényezők tekintetében szükséges lenne mindig foglalkozni közülük azokkal, amelyek jelentős befolyással lehetnek a többire is.

Az elmúlt húsz évben például jelentős felzárkózás történt a települések infrastruktúráját illetően. Utak, járdák, csatornák, modern személtlerakók sora épült, hogy a mobifónia hihetetlenül gyors terjedéséről ne is szóljunk. De ezt a vidékeink csak igen csekély hányadán követte a gazdaság fellendülése, vagy a társadalom érzékelhető megújulása. Persze ezeket a technikai jellegű beruházásokat, fejlesztéseket sokkal könnyebb elvégezni, mint a helyi társadalom bonyolult világában, sokérdekű közösségeiben annak jólétén munkálkodni – írta Enyedi György⁸ akadémikus a rendszerváltás utáni időszak településfejlődésének sajátosságaként. S milyen fontos ezt az igazságot figyelembe venni a jövőt illető megújuláskeresés során.

De elgondolkozhatunk azon is, amelyek a hajdani ún. „alföldi fejlődési út” tanulságaiból következhetnek. A török hódoltság után az újjáéledő alföldi mezővárosok nagy részében a kiépülő színvonalas iskolarendszer, az adott kor szintjén befogadható, adaptálható tudás és szakmai ismeret (gondoljunk csak a

8 Enyedi György 1996: *Regionális folyamatok Magyarországon*. Bp., p. 138. 61. oldal.

filoxéravész után kibontakozó szőlőnemesítésre, vagy a kertészeti kultúrák felvirágzására), vagy akár a jó munkakultúra mint alapok, megelőzték a gazdaság felvirágzását. Nekem egyre inkább az a sejtésem, hogy most is hasonló a helyzet. A régió felzárkózásának esélyei a „hely és a fej” ismételt egymásra találásában, a kreatív, megújulni képes, s itt boldogulni akaró emberekben vannak. Mindent meg kellene tennünk annak érdekében, hogy a jövő generációja itt, e tájon tudja elképzelni a jövőjét. Ennek hiányában ugyanis bármilyen jövőkép csak az íróasztalfiókok számára kerül „gyártásra”⁹, no meg le kell adni a forrásszerző pályázatok mellékleteként anélkül, hogy bárki igazán komolyan venné a benne foglaltakat, s betartásukról gondoskodna.

A kilátások – sajnos – nem túlságosan kedvezőek. Az elmúlt húsz esztendő általában nem arra tanította a helyi társadalmat, hogy összekapaszkodva, közösségeket építve, szolidáris gondolkodással a közös dolgaik és a közös jövő ügyeiben odaadással cselekedjen. Ez az időszak egy esetenként szélsőségesen individualizálódó társadalomban a meglehetősen „vad” kapitalizmus térnyeréséről szól, amelynek fájdalmait szinte alig enyhítették azok a tervezési és közszolgáltatási-jóléti mechanizmusok, amelyek Nyugaton korábban már jól működtek. Ezek a megoldások – meglehetősen sajtáságos módon – a második világháború után teret nyerő államszocializmustól való félelemben születtek meg ott, sőt a szocialista országok „egyes vívmányainak” a „szociális piacgazdaságba” való átültetéséről szóltak. Nálunk is szociális piacgazdaságot hirdettek, de nem igazán az lett belőle. Ahhoz éppen a kutatásnak, a tervezésnek, a szociálisan öntudatos és tanulóképes – sőt stabil jövőképekkel rendelkező – helyi társadalomnak kellett volna sokkalta nagyobb szerepet kapnia. (Hozzátehető, ahol ennek az alapjai megvoltak, vagy megteremtődtek, azok a vidékek és településeik ki is emelkedtek a sűrű és vidékies magyar perifériákból.)

A Duna–Tisza köze jövője lehet olyan (lásd 2. ábra¹⁰), mint ahogyan „a mi költőnk” is megénekelte, amolyan Pató Pálós. De lehet egy tudatos (ismét), öntudatára ébredő, közösségeit helyreállító tervező helyi társadalomé, amelyik a fenntarthatóság szigorú elvei alapján kihasználja a táj és a földrajzi helyzet adta lehetőségeket, sőt távlatban, ha nagyon fokozódna a vízhiányunk, akkor – mondjuk, negyedszázad múlva – megépíti a Duna–Tisza-csatornát és aktív részese lesz a most induló új, nagy távlatú európai Duna-fejlesztési regionális programoknak.

Zárógondolatok

A jövőnk nagyon bizonytalannak tűnhet persze sokak számára, de ha feladjuk a jövőképalkotás lehetőségeit, e bizonytalanság csak növekedhet. Kedves történet esett meg velem, amikor két évtizede Finnországban jártam, még jóval a rokonok európai uniós csatlakozása előtt. Lappföld szélén, egy szépen és oko-

9 A www.alfoldinfo.hu honlapunkon több, sajnos ilyené lett, jövőképeket is tartalmazó stratégiai fejlesztési dokumentum található. Ha átfutják azokat, eldönthetik, hogy a szerzőkben van-e az alapvető hiba.

10 Csatári Bálint és Farkas Jenő szerkesztése.

san felfejlesztett vidéki egyetemen, Ouluban beszélgettem elhivatottan dolgozó geográfus kutatókkal, oktatókkal. Szó esett arról is, hogy mit is visznek majd ők a közösségbe. A legidősebb, azóta már nyugdíjba vonult professzor egészen természetesen azonnal rávágta: két dolgot biztos. A szaunát és a sisut. Az utóbbi a „finn büszkeséget” jelenti. S ott, már akkor készen voltak azok a jövőképek és tervek, amelyek a hat évvel később az európai unióhoz csatlakozó ország ritkán lakott vidékeinek a felzárkóztatási programjaihoz és az uniós források elnyeréséhez szükségesek voltak. Komplex vidéktervek, alternatív javaslatokkal, kiváló gondolatokkal, perspektívákkal.

Kulcselemük volt az iskolaügy, a mindenütt magas színvonalú oktatás a tanyai iskolától az egyetemig (elvittek egyébként egy Klebelsberg-emlékhelyre is, aki-nek módszereire alapozták hajdan a kis falusi iskolák kiépítését), a tudomány fejlesztése (ma a nemzeti jövedelemnek már több mint 3%-át fordítják K+F-re), s a helyi közösségek fejlesztése kreatív, nyelveket beszélő, tervező, közösségfejlesztő szakemberek sokaságával.

Vélem, nálunk sem fog másképpen sikerülni, mint ahogy hajdan alföldi eleinknek is hasonló módon, szigorúan vállalt prioritások, elvek és szabályok mentén sikerült. Alapját csak az erős autonóm helyi (civil) közösségeink adhatják, amelyek létét és jövőjét egy korszerű tudás- és kultúráközvetítő iskolarendszer alapozza meg. A sokoldalú tervezés pedig a fontolva haladást tenné lehetővé (ahogy az egyik amerikai elnök mondta: a tervezés minden, a terv semmi). S végül részévé kellene válnia a társadalmi jövőképünknek egy új európai patriotizmusnak, mint ahogyan a finn büszkeség nélkül, azt hiszem, ők sem lehetnének olyan (jövőképekben is) gazdag ország.

Forgatókönyvek

A: Nem teszünk semmit (baseline)

Természet/környezet	Gazdaság	Település/társadalom
koordinálatlan vízfelhasználás, további talajvízszint-csökkenés, szélsőséges klímahatások elleni kitettség növekedése, jelentős tájdegradáció, a természetes vegetáció előnytelen átalakulása, lokális-táji töredezettség	a mezőgazdasági termelés eredményességének kiszámíthatatlansága, a termőföld értékének jelentős csökkenése, a lokális gazdaság eltartó-képességének csökkenése stagnáló vagy növekvő munkanélküliség	romló jövedelemviszonyok, elvándorlás, elöregedés és annak intézményi következményei, perspektívavesztés, kiszámíthatatlanság, öngyilkossági hajlam növekedése, települések visszafejlődése (hosszú távon akár megszűnése)

B: Adaptációs, tervezési-fejlesztési stratégia megvalósítása esetén

Természet/környezet	Gazdaság	Település/társadalom
multifunkcionális, gondosan tervezett vízfelhasználás, meginduló tájrehabilitáció, vízpótlási programok stabilizáló hatásai, természeti-táji tényezők fokozatos felértékelődése, egészséges életkörülmények, sikeres agrárkörnyezet-védelem	alkalmazkodó mezőgazdaság, a zöld, illetve agroturizmus fenntartható fejlődése diverzifikált lokális gazdaság (Mercedes-hatás) és új rurális „kultúra-gazdaság” kialakítása, fejlett üzleti szolgáltatások	lakó-, farm és üdülőtanyák számának növekedése, kiegyensúlyozott város-vidék kapcsolatok, tervezett és fenntartható településhálózat-fejlődés, autonóm, jól szervezett helyi közösségek szerepének növekedése

C: Hosszú távon jelentős vízigény (Duna–Tisza-csatorna)

Természet/környezet	Gazdaság	Település/társadalom
természeti és ökológiai egyensúly, természetvédelmi és NATURA 2000 területek hosszú távú értékmegőrző fenntarthatósága, magas színvonalú tájgazdálkodás, az agrárpotenciál megőrzése, az értékes, sokszínű kultúrtáj teljes rehabilitációja	a változó agrár- és vidékfejlesztési támogatások maximális kihasználása, új környezet-ipar megjelenése, (a hibrid járműgyártástól a megújuló energiatermelésig és a hozzá kapcsolható ipari innovációkig) stabil gazdasági eltartóképesség	sokoldalúan megújuló tanyás térségek, adaptív és progresszív gazdaság és társadalomfejlődés, javuló GDP, társadalmi egyenlőtlenségek mérséklődése, harmonikus város-vidék viszony, globalizáció (?)

**Környezettudatosság, víz-etika, kreativitás és partnerség.
Új tervezési és fejlesztési módszerek, programok és intézmények.**